
Філософія освіти

УДК 913.036

*Дребницька К. М.**Аспірантка НПУ імені М. П. Драгоманова***УКРАЇНСЬКА МОВА ДЛЯ ДІАСПОРИ ТА
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ:
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ВЖИТКУ**

Аналізується проблема поширення рідної мови в середовищі української діаспори.

Ключові поняття: *людина, культура, діаспора, освіта, виховання, мова.*

Особливої уваги в контексті нової парадигми філософії мови заслуговує проблема української мови для діаспори. Власне, українська мова є одним з найважливіших чинників національно-культурної єдності українців, що мешкають за межами України. Так, на думку Н. Мальованої, не зважаючи на те, що українці, як в Україні, так особливо поза її межами, проживають у досить відмінних умовах, як природних, так і соціально — політичних, культурних, усе ж їм всім значною мірою притаманні спільні якісні характеристики. До них відносять насамперед мову (принаймні у сфері сімейного побуту), володіння якою є необхідним чинником для збереження специфічних елементів матеріальної та духовної культури — обрядів, звичаїв, релігії, традицій, ментальності, етнічної самосвідомості. Володіння українською мовою стає необхідною умовою реалізації прагнення зберігати й розвивати національну освіту й культуру, не поривати зв'язків з історичною батьківщиною [1, с. 250].

В. Москалюк, акцентуючи увагу на значенні рідної мови для збереження національної пам'яті діаспори, підкреслює, що завдяки їй, підтримується і зміцнюється духовна культура окремого народу, визначається ідентичний простір цієї культури. За допомогою мови зберігається

етнічна самосвідомість, чітке усвідомлення належності до свого етносу. Діаспора, котра попадає до чужого, іншомовного оточення, зберігає власну самість саме завдяки збереженню рідної мови, що постає тією непорушною, генетично успадкованою ланкою, котра цю самість забезпечує, незважаючи на географічну віддаленість людей від Батьківщини [2, с. 328].

Особливу актуальність проблема збереження рідної мови набуває для нових поколінь української діаспори. Як відзначає О. Кравченко, для молодого покоління закордонних українців українська мова виконує не лише навчальну, а передусім пізнавальну й виховну функції: стає засобом формування національної самосвідомості, плекання любові й поваги до історії, культури, звичаїв і традицій українців, їхнього духовного життя [3, с. 223].

Актуальність проблеми рідної мови в середовищі української діаспори потребує спеціальних заходів з боку української держави, спрямованих на підтримку національної ідентичності та самосвідомості українців зарубіжжя. Має рацію Л. Мазука, стверджуючи, що українці зарубіжжя є невід'ємною частиною світової української спільноти. Відповідно на сучасному етапі національні інтереси України потребують державної підтримки збереження української ідентичності діаспори, що включає забезпечення на належному рівні її прав і свобод, сприяння збереженню української мови та культури у середовищі діаспори, допомогу в реалізації освітніх програм та проектів у межах українських громад у країнах перебування, а також надання можливостей для отримання освіти в Україні [4, с. 125].

Подібну точку зору поділяє й І. Лопушинський, згідно з яким, після здобуття Україною незалежності перед державою постала проблема розгляду стану і статусу української мови в діаспорі (як східній, так і західній), особливо в освітянській сфері, який не завжди задовольняє духовні запити українців зарубіжжя. З огляду на це ним переконливо доводиться, що Українській державі слід по-справжньому піклуватися про українців діаспори, постійно дбати про їхню підтримку, тим самим забезпечивши самоідентифікацію українців закордоння, що, як відомо, постійно знижується, та консолідацію української нації [5].

В свою чергу В. Іванишин та Я. Радевич-Вінницький особливо підкреслюють, що держава повинна докласти максимум зусиль для підтримання та зміцнення духовних зв'язків українців, що проживають за межами України, з рідним народом. Головним знаряддям підтримання

цих зв'язків є національна мова, її культивування в діаспорі шляхом створення українськомовних шкіл і класів, бібліотек, преси, радіо- і телепередач, театрів, гуртків самодіяльності тощо [6, с. 165].

Нехтування мовною проблематикою суттєво впливає на саме існування української діаспори. Зокрема, як відзначає О. Газізова, однією з причин зменшення кількості українців у іноземних державах є те, що нове покоління закордонних українців, які народились не в Україні, починає втрачати зв'язок з Батьківщиною, а відтак й українську ідентичність. Одними з базових чинників збереження національної ідентичності є знання та використання рідної мови, збереження національної пам'яті й культурних традицій. Звідси випливає висновок про вирішальну роль української мови у формуванні української ідентичності підростаючого покоління зарубіжних українців, оскільки її вивчення сприяє не тільки засвоєнню лінгвістичних знань, але й формуванню духовних цінностей учнів, їхньої ідентичності [7, с. 45–46].

Сьогодні фахівцями констатується незадовільний стан забезпечення потреб української діаспори у вивченні рідної мови. За оперативними даними дипломатичних установ України за кордоном, що наводить Л. Мазука, у 2007–2008 рр. понад 48 564 учнів навчалися або вивчали українську мову та українознавчі дисципліни у 474 школах та 40 дошкільних закладах різних типів і форм власності 35 зарубіжних країн. При цьому за кордоном існує лише 10 загальноосвітніх навчальних закладів, де діти отримують освіту українською мовою. Найбільшою є кількість навчальних закладів, у яких українська мова вивчається як предмет. Проте, за словами окремих лідерів українських осередків, за кордоном ця кількість є недостатньою для охоплення українською освітою максимального числа етнічних українців.

Для вирішення означеної проблеми у системі Міністерства освіти і науки України створені й функціонують структурні підрозділи, основними векторами діяльності яких є допомога у відкритті та функціонуванні українських шкіл за кордоном, здійснення двосторонніх науково–дослідних проєктів, підготовка фахівців–країнознавців з числа закордонних українців, організація спільних науково–освітніх видань, створення програм та методичних рекомендацій для осередків українського шкільництва, забезпечення їх навчально–методичною літературою. Такими підрозділами є: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Науково–дослідний Інститут українознавства, Центр українознавства філософського

факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою при Ніжинському державному університеті ім. М. Гоголя, Міжнародний інститут освіти, культури і зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» [8, с. 127].

В той же час існує нагальна потреба в активізації зусиль держави щодо забезпечення інтересів української діаспори у галузі мовної освіти. Так, О. Газізова серед пріоритетних завдань державної політики відзначає більш активний вплив на забезпечення мовно-культурних прав зарубіжних українців, що передбачає належне фінансування освітніх закладів діаспори, формування повноцінного резервного фонду навчальної літератури, розроблення і випуск спеціальних навчальних посібників з української мови та інших українознавчих предметів (які б задовольняли потреби недільних та суботніх шкіл), надання матеріально-технічної підтримки відкриттю та функціонуванню українських шкіл і класів за кордоном, облаштування навчальних кабінетів, шкільних бібліотек тощо. Сприяння розвитку освітянських закладів зарубіжжя, вивчення в них української мови є запорукою духовного єднання українського етносу у світовому часопросторі, а також формування позитивного іміджу української держави в міжнародній спільноті.

Варто також відзначити методичний аспект проблематики вивчення української мови у середовищі українців, що перебувають за межами України. Зокрема, Б. Ажнюк, відзначаючи необхідність піклування держави про своїх громадян та представників українства, що перебувають поза її межами, наполягає на створенні навчально-методичного та дидактичного забезпечення мовних курсів для дітей емігрантів нової хвилі, українських громадян, які тимчасово виїхали з України. Потрібна також сучасна система дистанційного навчання для батьків, що бажають навчати української мови дітей у країнах поселення. МОН спільно з відповідним управлінням Державного комітету України у справах національностей та міграції мають систематично надавати допомогу українським школам, гімназіям, центрам науки і культури за кордоном у забезпеченні відповідною літературою українською мовою, практикувати проведення спільних з колегами в Україні конференцій і семінарів, підтримувати обмін фахівцями, інші заходи [9, с. 361–362].

В свою чергу, на думку О. Газізової, усе більшої актуальності набуває проблема нових методичних підходів до вивчення української мови, а також створення нових підручників для навчальних закладів

зарубіжжя. Якщо раніше підручники з української мови уклалися за принципом вивчення рідної мови, тобто власне лінгвістичним, то у сучасних підручниках методисти намагаються врахувати специфіку вивчення рідної мови в країнах проживання й української. Беручи до уваги умови освітнього середовища країни перебування, викладання української мови відбувається за методикою вивчення матеріалу домінуючої мови, тому більшість вправ мають творчий характер, спираються на досвід учнів, вміщують різноманітні тести, спрямовані на те, щоб спонукати пізнавальну активність дітей. Таким чином, чітко ставиться мета навчити дітей читати, писати, розмовляти та думати українською мовою, реаліями, поняттями.

Нова парадигма філософії мови також має враховувати та сприяти ефективному використанню виховного потенціалу державної мови, її ролі у формуванні патріотизму та державницької свідомості особистості. Адже значення мови в освіті не обмежується суто комунікативними аспектами, вона володіє значними можливостями виховного впливу.

Як зазначають О. Куць та В. Заблоцький, оскільки мова є провідником і супутником мислення, вона несе в собі та розповсюджує навколо усталену, глибоко ешелоновану систему цінностей у вигляді ієрархії понять. Вони формують численні семантико-лексичні мережі, за допомогою яких не тільки передаються, а й акумулюються у свідомості певні думки та поняття. У процесі спілкування такий мовний засіб дає можливість співпереживати, бути однимцем, мати спільні переконання. Саме так завдяки єдиній мові, перш за все рідній, історично формується нація як спільнота ідентифікаційно переконаних однодумців, які закладають гарантію патріотичної однастайності розвитку власного політичного утворення, у нормативні акти і технологію діяльності державних інституцій. Однастайність думки та чину на ґрунті спільної мови уможливує — за тих самих ресурсів й умов — багаторазове збільшення потуги народу завдяки вірі, надії і любові. У тому числі завдяки вірі один в одного, надії на спільне переборення труднощів і досягнення успіхів. Рідна мова — це основа народного «МИ» [10, с. 109].

Л. Нагорна особливо підкреслює роль консолідаційної функції мови у процесі націє- та державотворення. В кінцевому рахунку саме мова стоїть на сторожі суверенітету нації — державного, культурного, ідеологічного, інформаційного. Наявність впливової, багатой на виразові засоби державної мови формує національну свідомість,

відіграє вирішальну роль у становленні національної (громадянської) ідентичності [11, с. 234–235].

В. Москалюк вважає національну мову вирішальним фактором, котрий об'єднує людей у народ, націю. Така її важлива функція пояснюється тим, що мова сприяє взаєморозумінню, котре забезпечується використанням широкого кола понять, «вдягнених» у єдину матерію рідного слова. Кожна національна культура характеризується розвинутими у ній самій засобами розуміння світу, тим, що ми називаємо «рівнем світорозуміння», і цей рівень становить один з важливих сегментів загального світогляду нації. Світорозуміння нації — це сукупність понять, укорінених в її ментальності, притаманних цьому менталітету. Найважливішим фактором, який об'єднує різних людей в єдину спільноту — народ, націю, є мова, котрою забезпечується взаєморозуміння.

Аналізуючи ідентифікаційну (націєтворчу) функцію мови, Н. Мальована, зокрема, відзначає, що втрачаючи мову свого народу, людина значною мірою втрачає для себе і свій народ, а її народ втрачає таку людину. У мові кожного народу відображені властиві лише йому особливості культурно — історичної долі, світобачення, світовідчуття, світосприймання і світотворення. Часто слово позначає цілу історичну епоху чи подію даного народу, його питомі культурні, побутові, звичаєві чи інші ознаки. Генофонди кожного народу формувалися одночасно з особливостями його ментальності, що закріплюються і відтворюються в мові. Але така втрата є відчутною не тільки для процесу національної самоідентифікації а для можливості ідентифікації як такої. Утрата ріднонаціональної мови — суть денационалізації, тобто — розідентифікації особи. Денационалізація суттєво послаблює й розбалансовує цілісну систему ціннісних орієнтирів, стимулів та мотивів діяльності, потреб та інтересів, емоцій та почуттів, прагнень та інших психологічних механізмів розвитку людини, органічно пов'язаних з її національністю. Денационалізована людина втрачає зовсім або послаблює одну з базових рушійних сил розвитку особистості — національну свідомість і гідність, а також пов'язаний з ними патріотизм.

Отже, в основі виховного потенціалу рідної мови лежить той факт, що саме через мову створюється певна мовна картина світу, що в свою чергу стає тією основою, на якій виникає спільна національна свідомість. Як про це писав класик соціолінгвістики Й.Л. Вайсгербер, «рідна мова створює основу для спілкування у вигляді вироблення схожого у всіх його носіїв способу мислення. Причому і уявлення про

світ, і спосіб мислення — результати процесу світоутворення, який постійно відбувається у мові, пізнання світу за допомогою специфічних засобів даної мови в даному мовному співтоваристві» [12].

Іншими словами, згідно з Ю. Апресяном, кожна мова відображає власний спосіб сприйняття та організації світу. Уся сукупність значень утворює єдину систему поглядів, що є обов'язковою для всіх носіїв мови і називається мовною картиною світу [13, с. 36–37]. В свою чергу, І. Голубовська національно-мовну картину світу (національно-мовну модель світу) розглядає як виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння певного етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [14].

Н. Ашиток, розкриваючи роль мовної картини світу в філософсько-освітньому дискурсі, розглядає її як історично сформовану в повсякденному пізнанні спільноти та відображену в мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб відображення і концептуалізації дійсності крізь призму культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретацію навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами відображення дійсності у свідомості етносу, які засвоюється дитиною у процесі її соціалізації.

Введення поняття мовної картини світу, на думку О. Скубашевської, дозволяє вбачати в мові спосіб осмислення дійсності з позицій конкретної культурно-етнічної спільноти, у полі національно-мовного, історичного та ментального концептів. В основу провідного у цьому плані етноцентричного принципу покладено розуміння мови як національно специфічного феномена, засобу виявлення і реалізації національного характеру, мовної концептуалізації світу [15].

У формуванні мовної картини світу, що сприяє формуванню патріотизму та державницької свідомості особистості, першочергове значення належить системі освіти. Так, С. Єрмоленко, розмірковуючи над шляхами поширення ролі української мови у процесах державотворення, зазначає, що люди по-різному приходять до усвідомлення державотворчої ролі української мови. Але для всіх найприроднішим мав би бути шлях — через дитячий садок, школу, через родинне й шкільне виховання, через засвоєння мови в дитинстві. Тоді мова стає атрибутом, ознакою належності людини до певного соціального, державного утворення, через мову відбувається ідентифікація людей з усією національною культурою [16, с. 102].

Н. Ашиток вважає освіту одним із потужних факторів стабілізації і збереження мовно-культурної самобутності, що здатний нарівні з сімейно-родинним формувати у процесі соціалізації культурно-національну самосвідомість особистості, сприяти засвоєнню нею неповторної картини світу, властивої лише для українства, виховувати почуття поваги і любові і, головне, єдності з усім, що належить до української культури [17, с. 432].

В. Шляхова на основі аналізу сучасних концепцій мовної освіти в загальноосвітніх середніх навчальних закладах робить висновок, що функціонування української мови як державної поставило перед методичною наукою завдання розробити технологію формування національно свідомої україномовної особистості, яка відчуває себе компетентною у таких аспектах: мовному, мовленнєвому, стратегічному, соціокультурному і, насамперед, українознавчому. Значення українознавчої компетенції зумовлене тим, що, послугуючись українською мовою, особа сприймає, оцінює, створює мовленнєву продукцію, яка стосується різних аспектів минулого, сучасного й майбутнього співжиття соціуму в Україні, а значить, у неї мають бути сформовані українознавчі концепти як згустки інформації про реалії українського життя та адекватні їм мовні одиниці, які репрезентують національно-мовну картину світу [18, с. 219].

На зв'язок поняття мовної особистості з національною культурою, з національно-культурною самоідентифікацією, або самоозначенням, вказує також С. Єрмоленко, на думку якої, це передбачає вихід за межі розуміння мови як звичайного засобу, знаряддя спілкування, якого навчають через засвоєння інформації про словниковий склад (необхідний для спілкування лексичний запас) і граматичні правила побудови висловлювань. Конкретна мета засвоєння мінімального словника, використання мовних стереотипів для порозуміння на будь-якому рівні спілкування відрізняється від мети виховання мовної особистості з українознавчим світоглядом, яка володіє цілісною системою мовотворення усних і писемних українських текстів, вільно почувається в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях і здатна забезпечувати виконання стратегічної програми щодо розширення суспільних функцій і досягнення соціальної престижності української мови.

До подібних висновків приходять й Т. Донченко, з точки зору якої, формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, виховання у школярів національно свідомого ставлення до української

мови, немислиме без усвідомлення ними своєї належності до народу, носія цієї мови і відповідно культури, тобто національного самоусвідомлення. Отже, вивчення української мови має сприяти усвідомленню учнем себе як представника етносу, народу, нації. Без цього формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості неможливе. Уроки української мови мають допомогти дітям шляхом роботи з текстами як дидактичним матеріалом до вивчення мовних і мовленнєвих тем пізнати свій народ, його культуру, розвинути почуття особистої відповідальності за рідну мову, усвідомлення своєї причетності до того, що відбувається з нею, до процесів її розвитку [19, с. 2].

Підбиваючи підсумки, ще раз підкреслимо необхідність формування та впровадження нової парадигми філософії мови в стратегії сучасної освіти як відповіді на зовнішні (глобалізація та інформаційна революція) і внутрішні (становлення держави, впровадження ринкових та демократичних відносин, відродження культури тощо) виклики розвитку сучасної цивілізації. Дана нова парадигма має, з одного боку, забезпечити потребу «ведення діалогу зі світом» шляхом реалізації завдань вивчення іноземної, насамперед, англійської мови, а з іншого, задовольнити потребу в самоідентифікацій українців, через вирішення завдання розширення сфери впливу української мови в структурі освітньої політики та системі українського державотворення.

Список використаних джерел:

1. Мальована Н. В. Мова як загальний чинник формування української нації/Н. В. Мальована//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К., 2011. — Вип. 53. — С. 246–251.
2. Москалюк В. М. Українська діаспора: збереження національного естетичного простору через мову/В. М. Москалюк//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К., 2010. — Вип. 41. — С. 326–334.
3. Кравченко О. Стан українського шкільництва за кордоном у контексті етнонаціональної ідентичності/О. Кравченко//Українознавство. — 2011. — № 1. — С. 220–224.
4. Мазука Л. І. Задоволення освітніх потреб закордонного українства як фактор збереження етнічної ідентичності/Л. І. Мазука//Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2. — С. 124–131.

5. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: Автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02/І. П. Лопушинський. — К., 2008. — 36 с.
6. Іванишин В. Мова і нація/В. Іванишин, Я. Радевич-Вінницький. — Дрогобич, 1994. — 218 с.
7. Газізова О. Українська мова як фактор збереження національної ідентичності підростаючого покоління зарубіжних українців/О. Газізова//Українознавчий альманах. — Вип. 7. — К., 2012. — С. 45–48.
8. Мазука Л. І. Задоволення освітніх потреб закордонного українства як фактор збереження етнічної ідентичності/Л. І. Мазука//Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2. — С. 124–131.
9. Ажнюк Б. М. Шляхи і методи розширення сфери застосування української мови: концептуальні й практичні аспекти/Б. М. Ажнюк//Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. — К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — С. 343–366.
10. Куць О. М. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: [Монографія]/О. М. Куць, В. В. Заблоцький. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 300 с.
11. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики/Л. П. Нагорна. — К.: Світогляд, 2005. — 315 с.
12. Вайсгербер Й. Л. Язык и философия/Й. Л. Вайсгербер//Вопросы языкознания. — 1993. — № 2. — С. 111–112.
13. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описання/Ю. Д. Апресян//Вопросы языкознания. — 1995. — № 1. — С. 37–36.
14. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15/І. О. Голубовська. — К., 2004. — 38 с.
15. Скубашевська О. С. Мовний контекст полікультурного середовища/О. С. Скубашевська//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К., 2011. — Вип. 50. — С. 377–381.
16. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія/С. Я. Єрмоленко. — К.: НДІУ, 2007. — 444 с.

-
17. Ашиток Н. І. Мовна картина світу як феномен культури в інформаційному суспільстві/Н. І. Ашиток//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К., 2012. — Вип. 59. — С. 432–436.
 18. Шляхова В. Українознавчі засади сучасної мовної освіти/В. Шляхова//Українознавство. — 2009. — № 4. — С. 216–221.
 19. Донченко. Т. Мета навчання української мови як системне утворення та шляхи її реалізації/Т. Донченко//Українська мова і література в школі. — 2011. — № 1. — С. 2–6.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013 р.

Дребницька К. Н. Украинский язык для диаспоры и патриотического воспитания молодежи: проблемы развития и потребления

Анализируется проблема распространения родного языка в среде украинской диаспоры.

Ключевые слова: *человек, культура, диаспора, образование, воспитание, язык.*

Drebnitska K. M. Ukrainian language for diaspora and patriotic education of youth: problems of development and usage

Problem of distributing native language among the Ukrainian diaspora was analyzed.

Keywords: *human, culture, diaspora, education, upbringing, language.*